

Szécsi Gábor

Szóba zárt lélek¹

Gondolatok szó, kép, jelentés viszonyáról

1.

„Lelkem kiszikkadt mezején / pár szál virágot keresek / annak ki lelke és / minden virágnál kedvesebb”, olvashatjuk Babits Mihály egyik cím nélküli, hátrahagyott versében. Mennyi fájdalom, vágy, hit, emlék, képzet torlódik össze ebben a lélek szó megélt jelentése által táplált strófában! Lélekfogalmunk mennyi rétege bomlik ki egyetlen rövid versszakban: az elmúlással szembesülő elme kínzó felismeréseinek időtlen foglalata, az alkotó és szeretni tudó ember szellemi valójának győzelme az öregedő, pusztuló test élményéből fakadó reménytelenség fölött! Ezek a fogalmi rétegek éppúgy kötődnek az idősödő, nagy beteg költő testi-lelki gyötrelmeihez, mint a lélekkel kapcsolatos mítoszokhoz, hagyományokhoz, teóriákhoz, s mint a szó jelentését tápláló gyökerek egymással elválaszthatatlanul összefonódva válnak alkotás és értelmezés tárgyaivá.

A babitsi sorok arra hívják fel figyelmünket, hogy e szó jelentésének számtalan rétege tárul fel egy időben akár egyetlen mondat kimondásával is. Olyan jelentésrétegek ezek, amelyeket lehetetlen meghatározásokba zsúfolni. Ehelyett kövessük a nagy nyelvfilozófus, Ludwig Wittgenstein példáját, aki a filozófia feladatának nem a szükségszerűen ingatag alapokra épülő fogalmi meghatározásokat, hanem a mindennapi nyelv működésének „megmutatását” tartotta. Az összefüggéseket láttatni, és nem magyarázni kell. Ha a szó jelentését jól értelmezhető nyelvjátékokkal tesszük megélhetővé és megragadhatóvá, akkor minden elképzelhetőnél nagyobb fogalmi tartomány tárulhat fel előttünk anélkül, hogy szellemünket szükségtelen és erőtlen meghatározásokkal terheltük volna. Ebben pedig a korunkban mindinkább az értelmezések pillérévé váló kép, a képies gondolkodás és nyelv iránt egyre növekvő fogékonyág lehet segítségünkre. A kép és a működésében megértett nyelv egymás hatásait felerősítve vezethet el bennünket a megérteni kívánt szó jelentésének legmélyebben húzódó gyökereihez: a szó által jelölt dologról alkotott fogalmaink, képzeleteink szövevényes hálójához.

Jelen írásomat, amelyben a fentiek mellett fogok érvelni, Csáky Lajos festőművész „Minden nap” című, 2012-ben, a budapesti Próféta Galériában rendezett kiállítása, illetve a kiállításhoz kapcsolódó „Előbb hal meg a lélek...” című pódiumbeszélgetés inspirálta. A kiállítás anyaga és a pódiumbeszélgetés egyaránt a változó lélekfogalom tükrében jelenítette meg a ma emberének test-lélek viszonytal kapcsolatos képzetét. A számos kommunikációs kapcsolata révén behálózott késő modern ember lélekfogalma ugyanis átalakul. Mindinkább elillannak a hagyományos közösségi kötelek és az azokból táplálkozó, kötött énképek. Új ember születik a virtuális és valós kapcsolatok hálójában, és ez előtt a képies nyelv és gondolkodás iránt mind fogékonyabbá váló ember előtt eddig ismeretlen lehetőségek nyílnak meg a lélek szó értelmezésekor is.

¹ A tanulmány alapjául szolgáló előadás Csáky Lajos „Minden nap” című kiállítása kapcsán rendezett, „Előbb hal meg a lélek...” című pódiumbeszélgetésen hangzott el 2012 szeptemberében a budapesti Próféta Galériában.

2.

Aligha akad összetettebb jelentésű szavunk a léleknél. A szó jelentésének legmélyebb rétegei ősidők képzeteiből, mítoszaiból táplálkoznak. Ezek a jelentésrétegek az idő sodrásában fogódzót kereső, az elmúlás érzéséből fakadó fájdalmát lényegiségének időtlenségébe vetett hitével csillapító ember küzdelmeinek, erőfeszítéseinek gyümölcsei; a szellemiség élményének állandóan megújuló, újabb és újabb árnyalatokkal gazdagodó kifejeződései. Folytonos kísérlet a kimondhatatlan megszelídítésére; az álmok, vágyak, szerelmek, kínok, emlékek ölelésében átélt megismételhetetlenség-élmény megjelenítésére.

A lélek szó jelentése a lélekről való beszéd valós és lehetséges szituációinak egymásra vetítődése. Tartalmát alapvetően határozza meg az a mód, ahogyan a lélekről egy csoporton, közösségen, társadalmon, kultúrán belül beszélünk, írunk. Miként valamennyi más általunk használt nyelvi elem jelentése, úgy ennek a szónak a jelentése is ezekben a közlési folyamatokban gyökerezik. Vagyis az, hogy voltaképpen mit is értünk lélek alatt, elválaszthatatlanul kötődik a lélek fogalmával kapcsolatos közlési helyzetek emlékképeikhez. A szó állandóan alakuló, bővülő, képlékeny jelentéstartományát e közlési szituációk egymásra ható fogalmi megjelenítései határozzák meg. Magába sűríti mindazt, amit a különböző beszédhelyzetek metszéspontjában megélünk a lélek jelenségével, fogalmával kapcsolatban. Nem véletlen tehát, hogy a lélekhez köthető beszédmodok különbözősége miatt más és más csoportok, közösségek, társadalmak, kultúrák más és más jelentésárnyalatok jegyében határozzák meg és teszik az emberről való diskurzusok egyik gondolati pillérévé a lélek fogalmát. A szó jelentésének különböző árnyalatai, ha úgy tetszik, aspektusai vannak, amelyek erősen kötődnek a premodern, modern, posztmodern vagy késő modern közösségeket, társadalmakat, kultúrákat jellemző nyelvhasználati formákhoz, médiumokhoz; a lélekkel kapcsolatos diskurzusokat közösségi, társadalmi, kulturális szempontból meghatározó kommunikációs helyzetekhez.

A lélek szó jelentése tehát azért képes egy időben számos jelentésréteget megjeleníteni, mert a lélekről alkotott képzetünk a jelentés részévé váló célok, vágyak, indítékok, vélekedések jegyében megvalósuló beszédhelyzetekből táplálkozik. Vagyis azért, mert a lélek szónak, mint minden más szavunknak, lelke van. Lelke, mégpedig abban az értelemben, ahogy azt kései nyelvfilozófiai írásaiban Wittgenstein is sejteti.² A szavak önálló, „meghitt arculatát”, véli Wittgenstein, az az érzés táplálja, hogy a szó minden, az általa jelölt dologgal kapcsolatos érzést magába sűrít. A szavaknak így nem csupán jelentésük, de lelkük is van. A szavak jelentését nem csupán megértjük, de meg is éljük. Sőt, a nyelvi megértés alapja voltaképpen a megélt jelentés. Ettől válunk fogékonnyá a különböző jelentésárnyalatok megragadására, a közlő indítékainak, intencióinak, vágyainak, vélekedéseinek értelmezésére.

A szó jelentését a szó használatához kötődő, megélt kommunikációs helyzetek fogalmi megjelenítése formálja, és ilyen értelemben elválaszthatatlanul kötődik az egyes közösségek, társadalmak, kultúrák jelképeivé is váló hagyományozási, ismeretátadási technikákhoz. Minél ősbibb egy szavunk, annál többféle kommunikációs kultúra nyomait őrzi jelentésrétegeiben. Így van ez a lélek szavunkkal is, amelynek jelentésrétegeit éppúgy táplálja az írásbeliség előtti, premodern kultúrák lélekképzete, mint a modern ember test-lélek megkülönböztetésen alapuló lélekfogalma vagy a késő modern ember újraegységesülő lélekképe.

A lélek szó legmélyebb jelentésrétegei tehát egy olyan népdalokban, balladákban, szólásokban, mondókákban megőrzött kultúrához kötődnek, amely a hangzó nyelv, a

² Lásd L. Wittgenstein: *Filozófiai vizsgálódások*. Budapest, Atlantisz Kiadó, 1992.

Wittgenstein's Nachlaß. The Bergen Electronic Edition. Oxford: Oxford University Press 2000.

beszéd elsődlegessége jegyében teremtette meg a szó és kép páratlan egységét. Ezt a kultúrát nevezi a kiváló kommunikációkutató, Walter J. Ong „elsődleges szóbeliség”-nek.³ Az „elsődleges szóbeliség” korában, mutat rá Ong, a kommunikáció mindenkor konkrét helyzetekben, nagyon is konkrét felek között folyt; egyszóval elválaszthatatlanul kötődött ahhoz a közlési szituációhoz, amely életre hívta. Vagyis a hagyományozás eredményességét minden esetben a szavak cselekvésértéke és a felek közötti kapcsolat jellege határozta meg.

A nyelvhasználatnak ez a közlési helyzethez való szoros kötődése az „elsődleges szóbeliség” nyelvét minden bizonnyal dinamikusabbá, erőteljesen cselekvő jellegűvé tette. Ong szerint ez a „dinamizmus” elsősorban az egyszerű nyelvi elemek, mondatszerkezetek gyakori használatából fakadt. A szóbeli közlési helyzetekben a beszélőnek lehetőség szerint rövid, könnyen feldolgozható megnyilatkozások formájában kellett gondolatait, vélekedéseit, kívánságait stb. közvetítenie a hallgatóság számára. Ezt követelték meg tőle a nyelvi kód akusztikai jellegéből és a szöveggörnyezetet hic et nunc valóságából fakadó időbeli korlátok. Az írásbeliség előtti kultúrák nyelve ezért vált szükségyszerűen képiessé: táplálkozott képekből s táplált maga is képeket. Ez a sajátos képies, metaforikus nyelv a beszéd tárgyát jelentő dolgokkal, jelenségekkel kapcsolatos fogalmak rendkívül széles tartományát fogta át és jelenítette meg, s mint ilyen, tökéletesen alkalmasnak bizonyult arra, hogy a fogalmi elemzésre még nem képes ember számára is érthető és megjegyezhető módon közvetítsen ismereteket a világról.

E kor emberének gondolkodásmódját még a lélek és test egységes szemlélete jellemezte. A lélek nem az állandóan változó, formálódó anyagtól, testtől elkülönülő időtlen lényegi tartalmat, hanem az anyagi valóságtól elválaszthatatlan, az anyaggal belső viszonyban levő jelenséget jelenti a premodern ember számára. Az anyag és lélek elválaszthatatlanságának eszméje jelenik meg azokban a korai világmagyarázatokban, amelyek az anyagot lélekkel bíró, és ezért belső fejlődési rend alapján változó, alakuló, élő valóságként közelítik meg. Ezek a világmagyarázatok az írásbeliség előtti, elsődlegesen szóbeli kultúrák emberének sajátos képies gondolkodására, nyelvére utalnak. Egy olyan gondolkodásra és nyelvre, amely a megismerendő valóságot a maga teljességében és folyamatában ragadta és jelenítette meg, s amely még képes volt arra, hogy a dolgokról, jelenségekről alkotott fogalmakat dinamikus, könnyen feldolgozható képekbe tömörítve kapcsolja egymáshoz a megismerés során.

Az írást nem ismerő kultúrák nyelvi világát azonban talán a legszebben a könnyen megjegyezhető nyelvi formulák, klisék gyakori használata jellemzi. Eric A. Havelock filológus szerint maga az elbeszélő forma azért válhatott az írásbeliség előtti kultúrákban bevett kifejezési móddá, mert „*az elbeszélés során használt nyelv inkább a cselekvés, semmint a reflexió nyelve, s mint ilyen a szóbeli tanulás nélkülözhetetlen eszközt jelenti*”.⁴

A szóbeliség korának elbeszélője – legyen az költő, tanító, vagy éppen próféta – Havelock szerint kizárólag konkrét cselekvésekre, illetve cselekvési helyzetekre, s nem a cselekvések lényegére vagy a létezés általános kérdéseire vonatkozó kijelentésekből szötte mondandóját. Nem is tehetett másképp, hiszen közönsége képtelen lett volna bonyolult fogalmi összefüggésekre épülő ismeretek befogadására. Ha azt akarta, hogy amit mond, ne pusztába kiáltott szó legyen, közlendőjét érthető, könnyen megjegyezhető formában kellett előadnia. Más szóval, a hagyományokkal, társadalmi szokásokkal kapcsolatos

3 Lásd W.J. Ong: *Orality and Literacy. The Technologizing of the Word*. Methuen, London–New York, 1982, 82. o.

4 E.A. Havelock: *The Muse Learns to Write. Reflections on Orality and Literacy from Antiquity to the Present*. Yale University Press, New Haven–London, 1986, 75–76. o.

tudnivalók átadása csak akkor válhatott eredményessé, ha az erre a célra használt nyelv kellőképpen emberközele és színes volt ahhoz, hogy a még kizárólag a szóbeli hagyományozási formákat ismerő hallgatóság is megértse. S miután az írásbeliség előtti kultúrák tagjai még cselekvések, és nem ideák, alapelvek révén sajátították el a közösség élete szempontjából lényeges szokásokat, a szóban forgó nyelv befogadását is egyfajta „nyelvi rituálé” biztosította.⁵

Ennek a rituális nyelvhasználati kultúrának az ősi nyomatait őrzik tehát nyelvünkben a lélek szavunk jelentésének mélyrétegei is. Egy olyan kultúráét, amely a kereszténység előtti magyarság ősi világképét, az étellel, elmúlással, halállal kapcsolatos természetes tudását jelenítette meg a mindennapi hagyományozás folyamatában. A szó jelentését ma is elevenen táplálják a népdalokban, balladákban, népmesékben feltáruló népi hitvilághoz kötődő lélekképzetek, amelyek a szó jelentésének finnugor gyökereiig vezetnek vissza bennünket. A lélek szó finnugor alapalakja : *lewł, ami *lël-nek hangzott, és jelentése eredetileg 'lélegzet, lehelet' lehetett. Vagyis a szó ősi finnugor eredetű jelentésrétege még a test és a lélek megbonthatatlan egységére, az anyag élő jellegére épülő világkép magyartéka a nyelvünkben. A lélegzés és az élet közötti összefüggés természetes tapasztalata táplálja, a felismerés, hogy a lélegzet megszűnése, a lélek testből való eltávózkodása a halál jele („kiadja a lelkét”, „kileheli a lelkét”, „kiszakad belőle a lélek”). A lelket mint életfunkciót jeleníti tehát meg ez az ősi képzet, amelynek a testtel való belső kapcsolatára utal az az írásbeliség előtt kultúrákban szórványosan előforduló hiedelem is, hogy a vérzéssel járó halál bekövetkeztekor a lélek a vérrrel távozik a testből. A lélek-lélegzet képzet a szóbeli hagyományozáson alapuló kultúrák egységessítő, képies gondolkodásmódjának jele. Arra a korai görög gondolkodók világmagyarázataiban is tetten érhető hiedelemre utal, amely a lelket olyan éltető elemként jelenítette meg, amely csak finomsága révén különbözik a létezőket alkotó többi elemtől. Az ógörög atomista bölcs, Démokritosz például úgy vélekedett a lélekről, hogy a lélek voltaképpen a legfinomabb atom, amely összetartja és mozgítja a durvább testatomokat. Nincs tehát külön szerve, hanem a test egészében szóródik szét. A lélegzés pedig ilyen értelemben nem más, mint testünk lélekatomokkal való folyamatos feltöltése: lélekatomok beszívása, majd testünkéből való kiszabadulása.

Ehhez a test-lélek egységét megjelenítő jelentésréteghez kapcsolódik egy másik, a lélek fogalmát ősidők óta meghatározó képzet, amit a halott lelkére vonatkozó hiedelem táplál. Ezt a hiedelmet különböző korokban kialakult lélekképzetek tartják a mai napig életben, és magyarázatául szolgál számos, a halotti szokások rendjébe tartozó viselkedésmódnak, gesztusnak, cselekvésformának. Az árnyéklelek képzetén alapul például az a legtöbbször európai kultúrában elterjedt hit is, hogy a lélek a halál beálltát követően egy ideig a holttest közelében marad. És ez a képzet a kiapadhatatlan forrása a visszajáró halottól való ősi félelemnek is. Az ebben a képzetben rejlő megélt tartalmak, fájdalmak, rácsodálkozások, elborzadások magyarázhatják azt, hogy miként Európa más népeinél, úgy a magyarnál is a halál állt a mítoszalkotó, szellemteremtő hit középpontjában. Ahogy Szerb Antal a magyar irodalom történetéről írt könyvében olvashatjuk: „Az első nagy ősvilági borzalom, ami közvetlenül előtte feküdvén megindítja a primitív ember képzetét, a holttest és a halál általában. Az istenek és démonok kezdetben holttestek voltak, élő és járó-kelő, bosszúálló és utódokat nemző halottak.”⁶ Ám ebbe a halálközpontú mítoszalkotásba, véli Szerb Antal, „a vágykeltés is belejátszik”, mert az ősi hiedelemvilágban a halottból madár lesz, amely éppoly szaba-

5 Uo., 71. o.

6 Szerb A.: *Magyar Irodalom Történet*. Budapest, Magvető Kiadó, 1986, 50. o.

don szállhat, mint a vágy. A „*régi magyarok vezértörzsének életadó és halálba repülő madara*”, totemállata, a turul is ilyen lélekmadár lehetett eredetileg.⁷

A lélekmadár által megjelenített „szabad lélek” képzet a lélek szó újabb jelentésrétegei felé vezet el bennünket. A testtől átmenetileg vagy végleg eltávolodó lélek képzete megannyi olyan kifejezés, szólás alapjává vált a magyar kultúra történetében, amely már magában hordozza a test és lélek kettősségének gondolkodásunkat máig meghatározó eszméjét („hálni jár belé a lélek”). Ám az írásbeliség előtti kultúrákban a test és lélek különeműségének sejtését nem alapozta meg olyan fogalmi világ, amelynek tükrében meghatározható lett volna a testtől különböző valóságként létező lélek mibenléte és helye. A korai kultúrák embere a különbözőség ismerveit csak hasonlatokkal képes érzékeltetni, például úgy, hogy a lelket a test olyan árnyékszerű képmásaként jeleníti meg, amely a test bizonyos részeiben „helyezkedik el”.

A „lélek-lélegzet”, „halott lelke” és „szabad lélek” képzetek egymás mellett élve, egymásra hatva formálták az ősi mítoszokat, és befolyásolták az írásbeliség előtti kultúrák emberének lélekfogalmát. Ugyanakkor ezek a képzetek máig táplálják a lélek szó jelentésrétegeit is. Bármennyire is a test-lélek kettősség eszméje formálja a későbbi ember- és világmagyarázatokat, ezek a képzetek ma is megtalálhatók a szó megélt jelentésének mélyrétegeiben. A test-lélek kettősségére épülő egyházi tanítások például máig elválaszthatatlanul kötődnek a „lélek-lélegzet” képzetéhez is, s teszik megélhetősége révén megragadhatóvá a lélek szó jelentését („Isten lelket lehelt az első ember testébe”).

A korai kultúrák emberének gondolkodásában ezek a képzetek képies, metaforikus nyelvhasználat jegyében egymással összefonódva váltak ősi világgépek alapjaivá. Csak az írás, különösképpen a nyomtatott írásbeliség forradalma tette az emberi elmét fogékonnyá a testtől különböző valóságként felfogott lélek mibenlétének tisztázására, a lélek fogalmának meghatározására. A test-lélek kettősségének eszméje csak az írásbeliség különböző korszakaiban válhatott az emberről és a világról alkotott magyarázatok sarkkövévé. Vagyis ennek az eszmének filozófiai ember- és világmagyarázatok alapjává válása az európai gondolkodás történetében egy, az i. e. IV. századtól, a görög alfabetikus írás megjelenésének és elterjedésének idejétől megkezdődő folyamat gyümölcse.

3.

A test-lélek probléma tehát vitathatatlanul az írásbeliség megjelenésével válik mindinkább központi bölcséleti témává. Újabb és újabb kérdések fogalmazódnak a létezés e két alapvető formájának viszonyával, a lélek eredetével kapcsolatban. És az ezekre a kérdésekre adott válaszok újabb és újabb jelentésárnyalatokkal gazdagították és gazdagítják ma is a lélek szó amúgy is számos fogalmi kapcsolatot felölelő jelentéstartományát. A hülozoista világgépek nyomán keletkezett „lélek-lélegzet”, „halott lelke”, „szabad lélek” jelentésrétegek mellett mind erőteljesebben határozzák meg a szó jelentését a test-lélek kettősség elvéből táplálkozó „anyagi, szellemi létező”, „egyedi, lényegi létezés”, „gondolkodó valóság”, „tudati jelenségek foglalata” képzetek. A lélek szónak ez a máig ható jelentésbővülése annak az írásbeli kultúrákat – különösképpen a könyvnyomtatás korát – jellemző gondolkodásmódnak a gyümölcse, amely, miként Marshall McLuhan írja a „Gutenberg-galaxis”-ról írt könyvében, már feltételezi a kijelölt nézőpontot, illetve a gondolkodás tárgyának meghatározott szempontú személetét mint megismerési alapelveket⁸, és amely az európai kultúrában Descartes XVII. századi elmékedései révén kap máig szilárd foglal-

7 Uo., 49–50.o.

8 Lásd M. McLuhan: *The Gutenberg Galaxy. The Making of Typographic Man*. University of Toronto Press, Toronto, 1964.

mi fundamentumokat. A test-lélek fogalmi kettősség jegyében megfogalmazott filozófiai kérdéseket és válaszokat Descartes bölcselete új megvilágításba helyezte azzal, hogy a lelket a kiterjedt anyagi valóságtól lényegében eltérő gondolkodó valóságként határozta meg. Arra pedig, hogy ez a két valóság miként működik együtt a világ megismerésekor, a Descartes nyomdokain haladó gondolkodók kétféle magyarázattal szolgáltak: voltak, akik a két, egymástól csak megjelenési formájában különböző valóság azonosságát hangsúlyozták, míg mások a két valóságot összekapcsoló isteni teremtő akaratra hivatkoztak. Abban viszont többen megegyeztek, hogy a lélek helye valahol az agyban keresendő, és a lelki jelenségek valódi forrását a tudat jelenti.

A XVIII. századtól azonban egyre több gondolkodó érzi egyre nagyobb tehernek ezt a képzetet, amely felfogásukban erősen gátol bennünket abban, hogy meggyőző képet alkossunk a lelki és testi jelenségek kapcsolatáról, a mentális és anyagi jelenségek kapcsolatáról, és ezáltal a világ megismerésének alapjairól, lehetőségeiről és korlátairól. A monizmusnak nevezett és számos árnyalattal rendelkező gondolati irány ezért számúzi a klasszikus dualizmust, hogy helyette egy, a megismerés folyamatának megértését jobban segítő, egységes magyarázatot kínáljon a test és tudat, a test és lélek kapcsolatáról. Képviselői egyaránt osztják azt a feltevést, hogy lélek és test viszonyában nincs semmilyen lényegi megosztottság. Az oly sokat emlegetett kettősség csupán fogalmi szinten létezik, valójában egyetlen szubsztanciáról beszélhetünk. Ám hogy ez az alapvető szubsztancia valójában mi, a tekintetben már koránt sincs egyetértés a monista gondolkodók között. Akadtak olyanok – például a XVII–XVIII. századi angol filozófia nagy alakjai, Berkeley, Hume –, akik megittasulva a megismerő elme valóságteremtő erejétől úgy gondolták, hogy a szellemi, lelki jelenti minden általunk megismert létező szubsztanciáját. Mások, így a nagy holland gondolkodó, Spinoza is, a test-lélek egységét egy se nem lelki, se nem anyagi szubsztancia feltételezésével magyarázták. Úgy vélték, hogy léteznie kell egy olyan harmadik típusú létezőnek, amely egy bizonyos nézőpontból lelkinek, egy másiktól pedig inkább anyagnak tűnik. És a XX. századtól egyre nő azok táborára is, akik a test-lélek egységét az anyagra mint egyetlen alapvető szubsztanciára hivatkozva hirdetik. Egyik csoportjuk abban látja Descartes legalapvetőbb tévedését, hogy a szellemit az anyagi szférától független, önálló szubsztanciaként fogta fel, holott valamennyi fogalmunk, képzetünk anyagi valónkat, testi létezésünket, a fizikai állapotunkban bekövetkező változásokat, cselekvéseinket megjelenítve születik meg. Egyszóval, a mentális világ még fogalmi szinten sem különíthető el az anyagítól. Másik csoportjuk – őket fizikalistáknak nevezzük – valamelyest engedékenyebb: nem tagadják a szellemi, mentális jelenségek létezését, de hangsúlyozzák azok fizikai természetét, az anyagi szubsztanciához való kötődéseit. Akadnak közöttük olyanok, akik a mentális állapotok és az agy fizikai állapotai közötti azonosságra utalva jutnak erre a feltételezésre, míg mások a mentális állapotok, események lelki életünkben betöltött szerepét tekintik fontos szempontnak.

4.

A XX. század második felétől mind több gondolkodó számára válik nyilvánvalóvá, hogy a test-lélek egységét feltételező gondolkodásmód növekvő népszerűsége az új hagyományozási formák elmére és nyelvre gyakorolt hatásából eredeztethető. A televízió és a számítógép használata megváltoztatja tudatunk szerkezetét, fogalmi világunkat és nyelvi kultúránkat. A kép, a hallható és látható nyelv lassan állandóvá váló együttélése az írásbeliség korszakaiban elkülönített fogalmak határainak elmosódását, az írásbeliség előtti kultúrákra jellemző egységesítő, tömörítő gondolkodás térnyerését vonja maga után. A nyelv képiessé válik, aminek megvannak a maga jelentéstani és nyelvtani ismérvei. Jelentéstani szempontból ez az újonnan kifejlődő nyelv elsősorban attól válik képiessé,

hogy szókészlete egyre több olyan összetett fogalmi összefüggésre utaló elemet tartalmaz, amelynek jelentéstartománya nem gondolati reflexió eredményeként megnevezett fogalmi kapcsolatra épül, hanem fogalmi viszonyok gondolatilag meg nem ragadott, széles képzetársítási tartományát fogja át. Más szóval, egy sajátos metaforikus nyelv van születőben, amelynek sokkal inkább az a rendeltetése, hogy „megmutassa”, képekbe foglalja a világot, hogy ezzel a wittgensteini fordulattal éljünk, semmint, hogy újabb kategóriák és fogalmak segítségével elemezze, felbontsa azt. Használatával a kommunikáló ember inkább „láttatni”, „érzékeltetni”, nem pedig meghatározni, elemezni akarja a bonyolult fogalmi összefüggéseket.

A késő modern ember a lélek és a test viszonyát nem egymástól elkülönített lényegi létezők kapcsolataként, hanem egymásra kölcsönösen ható szubsztanciák dinamikus egységeként érti meg és írja le. A képek, a képies gondolkodás iránti mind fogékonyabbá váló késő modern elme számára a lélek, test, szó egysége jelenti a megismerési folyamat lényegét és egyik fő irányát. Megérteni a lélek és a test, a lélek és a szó viszonyát csak abban a fogalmilag megbonthatatlan egységben lehet, amelyben megéljük e viszonyokról alkotott képzeteink tartalmát. A megélt képzetek újratemtésére hivatott nyelv képiessége révén válhat alkalmassá arra, hogy a lélekről elmélkedő ember számára feltárja a lélek szó valamennyi jelentésrétegét. Az ősieket éppúgy, mint az újabban születetteket. A lelki és a testi egymással összefüggésben egy, a mindennapi cselekvések, érzelmek, fájdalmak, gyönyörök, vágyak által közvetített különös egyidejűségben jelenik meg a képiesen gondolkodó és beszélő ember előtt, aki nem felbontani, fogalmi skatulyákba gyömöszölni, hanem folyamatában, fejlődésében akarja látni és láttatni az életét meghatározó összefüggéseket. A képek iránti vonzalom növekedése így fokozza az élet teljességének megértésére, megragadására irányuló vágyat a mindennapi és tudományos elmélkedések közegeiben, a világgal kapcsolatunk tudásunk hagyományozásának folyamatában.

Igazat adhatnak tehát Wittgensteinnek, aki úgy gondolja, hogy a test-lélek viszonyának kérdése lényegét tekintve nyelvi probléma.⁹ Nem valós, az életünket alapvetően meghatározó kapcsolatra utal, hanem egy Descartes óta egyre gyakrabban ismételtetett hibás kérdésre, amely azt firtatja, hogy a tudati állapotok vajon hogyan függenek össze a fizikaiakkal. Holott az emberi tapasztalat egységes, nem lehet felbontani tudati és fizikai eredetű elemekre a tapasztalás folyamatában. Legfeljebb egy dolgot tehetünk: ugyanazt a tapasztalatot leírhatjuk a lelki, tudati jelenségekre utaló szavakkal, vagy a testi, fizikai állapotokat megjelenítő kifejezésekkel. A lélek és test viszonyával kapcsolatos tévedések valódi forrása az, amikor az egységes tapasztalatunk két különböző leírási módját összekeverjük, vagy hibásan egymásra alkalmazzuk. Ilyen az, amikor a tudati, lelki folyamatokat közvetlen kapcsolatba hozzuk valamely biológiai szervvel, annak működésével.

Bár a képek, képies gondolkodás és beszéd jegyében átszerveződő késő modern elme a maga egységében, teljességében, a fogalmak közötti határok megnyitásával akarja megérteni a lélek és test viszonyát, a lélek szó jelentésének rétegeiben éppúgy nyomokat hagytak az írásbeliség korában született fogalmi megkülönböztetések, mint az írásbeliség előtti korok emberének mítoszai. E szó kimondásával vagy leírásával szinte egy időben törnek felszínre jelentésének azok a forrásai, amelyek gyermekkorunk óta táplálják lélek-képzetünket, a lélekkel kapcsolatos hiedelmeinket, tudásunkat. Megélt jelentésében ott van minden, ami emberi: ott vagyunk mi, a fájdalmaink, örömeink, ünnepeink, gyászunk, vágyaink, titkaink, kimondott és kimondatlan mondataink, de ott van kultúránk, hitünk, lényegünk is. A lélek szó lelke maga az ember.

9 Lásd L. Wittgenstein: *Filozófiai vizsgálódások*. Id. kiad.